

KONRAD MAGNUSKI, ROMAN JASZCZAK

Urządzanie lasu w Polsce po drugiej wojnie światowej w świetle źródłowych publikacji Sylwana

Część I. Okresy rozwoju zarządzania lasu

Forest management in Poland after the Second World War in the light of source publications from „Sylvan” journal
Part I. Periods of the forest management development

ABSTRACT

Magnuski K., Jaszczak R. 2008. Urządzanie lasu w Polsce po drugiej wojnie światowej w świetle źródłowych publikacji Sylwana. Część I. Okresy rozwoju zarządzania lasu. Sylwan 6: 22-32.

The article presents the development and practical activities of forest management in consecutive cycles of the post-war period (1945-2006) beginning with the elaboration of a rough table of stand age classes, via tentative, definite forest management and further on to the first, second, third and finishing with the fourth (in progress) review management cycle.

KEY WORDS

forest management, cycles in the post-war period, development

ADDRESSES

Konrad Magnuski – Zakład Urządzania Lasu; Katedra Urządzania Lasu; Uniwersytet Przyrodniczy; ul. Wojska Polskiego 71 C; 60-625 Poznań; e-mail: urzlas@up.poznan.pl

Roman Jaszczak – Zakład Urządzania Lasu; Katedra Urządzania Lasu; Uniwersytet Przyrodniczy; ul. Wojska Polskiego 71 C; 60-625 Poznań; e-mail: romanj@up.poznan.pl

Wstęp

Rozwój zarządzania lasu po drugiej wojnie światowej został wszechstronnie i w sposób chronologiczny przedstawiony na łamach Sylwana w publikacjach: Urbaniaka [1975], Zabielskiego [1975], Smykały [1985], Magnuskiego [1997a, b] i Szemplińskiego [1998]. Są to wiodące pozycje w tym zakresie i głównie na ich podstawie opracowano ten rys historyczny rozwoju zarządzania lasu na przestrzeni lat powojennych.

Sytuacja wyjściowa leśnictwa polskiego po drugiej wojnie światowej była wyjątkowo trudna. Złożyły się na to dwie główne przyczyny. Pierwsza wynikała z faktu, że znaczne obszary leśne zostały mocno wyniszczone w następstwie bezpośrednich działań wojennych lub nadmiernych wyrębów prowadzonych przez okupanta. Druga spowodowana została przesunięciem na zachód wschodniej i zachodniej granicy państwa, co wpłynęło na terytorialne rozmieszczenie lasów i ich strukturę własnościową w stosunku do stanu przedwojennego. Z ogólnej powierzchni leśnej wynoszącej po wojnie 6467,7 tys. ha na lasy państwowe, łącznie z niektórymi wcześniej prywatnymi i niepaństwowymi [Dekret... 1944a, b], przypadło 5727,8 tys. ha, to jest prawie 89%. Należy podkreślić, że lasy na terenach ziem odzyskanych (blisko połowa) nie posiadały praktycznie żadnych planów zarządczych, gdyż zostały one zniszczone lub wywiezione przez okupanta. Z kolei lasy położone na części obejmującej przedwojenne terytorium Polski miały wprawdzie takie operaty, ale były one z różnych względów zdezaktualizowane.

W tej sytuacji pilnym zadaniem stała się konieczność szybkiego określenia stanu lasu, warunkującego planowe, racjonalne sterowanie gospodarką leśną. Nie było to jednak ani proste, ani łatwe, głównie ze względu na brak często jakiegokolwiek dokumentacji urzędniowej dla nadleśnictw oraz niedobór wysoko kwalifikowanej kadry specjalistów z zakresu zarządzania lasu. Ale mimo tych trudności, już w kwietniu 1945 roku, reaktywowana Dyrekcja Naczelna Lasów Państwowych wydała zarządzenie w sprawie przeprowadzenia prowizorycznej ewidencji stanu posiadania lasów państwowych i zestawienia przybliżonej tabeli klas wieku drzewostanów, umożliwiającej ustalenie etatów rębnych w skali kraju na najbliższe trzy lata. Powierzchniowy etat użytków rębnych według dojrzałości drzewostanów, określono w ramach gospodarstw wyodrębnionych na podstawie głównego rodzaju panującego. Ich suma była etatem dla nadleśnictwa. Orientacyjny etat użytkowania międzyrębego (bez uwzględniania gospodarstw) ustalały dla podległych sobie nadleśnictw poszczególne Dyrekcje Lasów. Równocześnie zebrane tą drogą materiały miały posłużyć do oszacowania szkód wojennych w polskim gospodarstwie leśnym, dla przedłożenia ich przez centralne organy państwa na międzynarodowej konferencji w Poczdamie. I właśnie od wykonania przybliżonej, prowizorycznej tabeli klas wieku drzewostanów rozpoczął się późniejszy dynamiczny rozwój zarządzania lasu w powojennej Polsce.

Prowizoryczne urządzenie lasu

Istotny postęp w zakresie poszerzenia rzeczowego i dokładności prac urzędniowych notuje się w latach 1946-1955, w których rozpoczęto realizację właściwych prac urzędniowych. Podstawą ich wykonania były przepisy techniczne w sprawie prowizorycznego zarządzania lasów państwowych, wydane przez Ministra Leśnictwa w 1945 roku, a oparte na przedwojennym projekcie instrukcji zarządzania lasu z 1937 roku. Przepisy te określały z jakich części składa się operat urzędniowy i sposób wykonania prac. Ogólnie można stwierdzić, że w porównaniu do tzw. przybliżonej tabeli klas wieku, zakres prac w ramach prowizorycznego urządzenia lasu był znacznie poszerzony pod względem liczby taksowanych elementów. Została także zwiększona dokładność ich określania. Przepisy te nie przewidywały natomiast zwiększenia dokładności prac geodezyjnych. Podkład geodezyjno-kartograficzny stanowiły, uaktualnione pomiarami busolowymi, mapy w różnych skalach.

Należy również wspomnieć, że w 1948 roku, tytułem próby, zaczęto wprowadzać do gospodarstwa leśnego tzw. metodę siedliskowo-bezrębową, którą w założeniu traktowano jako połączenie metody zagospodarowania lasu z metodą zarządzania lasu. Ale już pierwsze próby jej stosowania przyniosły ujemne skutki i w 1950 roku, ze względu na jej praktyczną nieprzydatność, została zaniechana. Z kolei w tym samym roku zostały wydane przepisy przejściowe w sprawie zarządzania lasu metodą siedliskowo-drzewostanową, które obligatoryjnie wprowadziły ją w życie, zastępując stosowaną dotychczas metodę drzewostanową. Był to ważny postęp w rozwoju zarządzania lasu. Zaczęto wdrażać jednolity system klasyfikacji siedlisk, czego efektem było podawanie w opisie taksacyjnym typu siedliskowego lasu i gospodarczego typu drzewostanu.

Podstawą wyliczenia etatu użytków rębnych, podobnie jak w poprzednim okresie, była powierzchnia. Określono go według dojrzałości drzewostanów, dla tworzonych w ramach nadleśnictwa (lub w niektórych wypadkach obrębu) gospodarstw. Poszczególne gospodarstwa tworzone precyzyjniej, obejmowały mianowicie gatunki drzew o jednakowym wieku rębności i takim samym cyklu produkcyjnym. Znaczny postęp odnotowuje się również w określaniu wielkości użytków przedrębnych. Nie były już narzucane nadleśnictwom przez dyrekcje, lecz stanowiły oszacowaną przez taksatorów na gruncie według zasad metody selekcyjnej sumę miąższości, wynikającą każdorazowo z potrzeb hodowlanych drzewostanu.

Istotnym osiągnięciem organizacyjnym w tym okresie było, że zarządzeniem Ministra Leśnictwa z 23.11.1955 roku zostało powołane w każdym okręgu, jako odrębne przedsiębiorstwo Biuro Urządzania Lasu i Pomiaru Lasu oraz osobno jedno Biuro Projektów Leśnictwa. Dotychczas służby urządzeniowe organizacyjnie stanowiły oddziały w ramach dyrekcji lasów państwowych. Z kolei zarządzeniem Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 03.09.1956 roku, z mocą obowiązującą od 01.10.1956 roku, przez połączenie Biur Urządzania i Pomiaru Lasu z Biurem Projektów Leśnictwa utworzone zostało wielozakładowe przedsiębiorstwo o nazwie Biuro Urządzania Lasu i Projektów Leśnictwa, podległe bezpośrednio ministerstwu. Jest to data, która początkuje nowy etap rozwoju urządzania lasu w Polsce, a jego wymiernym efektem było definitywne urządzenie lasu.

Definitywne urządzenie lasu

Wykonano je na całym obszarze lasów państwowych w latach 1956-1967. W okresie tym notuje się dynamiczny rozwój prac urządzeniowych. Wykonano je metodą siedliskowo-drzewostanową, na podstawie wytycznych opracowanej w maszynopisie w 1956 roku, a wydanej drukiem w 1957 roku instrukcji urządzania lasu. Godne podkreślenia przy tym jest, że była to pierwsza w dziejach polskiego leśnictwa jednolita instrukcja urządzania lasu. Objęła ona swym zakresem szereg zadań nie uwzględnionych w prowizorycznym urzędzeniu. Przede wszystkim właściwe prace taksacyjne poprzedzone zostały uporządkowaniem stanu posiadania i ścisłym pomiarem granic oraz ustaleniem i pomiarem sieci podziału powierzchniowego. W wyniku tych prac Lasy Państwowe dysponowały jednolitym i dokładnym podkładem geodezyjno-kartograficznym w skali 1:5000. Kolejne nowe zadania przewidziane do wykonania to prace gleboznawcze dla sporządzenia mapy gleb, siedlisk i melioracji oraz prace związane z wydzieleniem lasów ochronnych i gospodarczych. Zwiększono dokładność zarówno w określaniu elementów taksacyjnych, poprzez pomiar całych drzewostanów lub powierzchni próbnych, jak i w sferze ustalania zabiegów pielęgnacyjnych, czemu służyły zakładane stałe i czasowe powierzchnie próbne.

Zasadniczym elementem regulacji użytkowania rębego były wiek i rębności głównych gatunków lasotwórczych, a podstawą wyliczenia etatów według dojrzałości stanowiła miąższość, a nie jak w poprzednich okresach powierzchnia. Tu etat powierzchniowy otrzymywano po doborze i lokalizacji drzewostanów mających pokryć etat miąższościowy.

W reasumpcji należy stwierdzić, że okres definitywnego urządzania lasu był największym osiągnięciem ówczesnych służb urządzeniowych. Zastosowanie jednolitej metody pomiaru drzewostanów z określonym takim samym stopniem dokładności, wykonano po raz pierwszy w dotychczasowej historii leśnictwa polskiego. Stąd opracowane, na podstawie tak zebranych danych taksacyjnych, plany urządzeniowe odznaczały się również stosunkowo dużą dokładnością. Należy podkreślić również, że nieocenioną pomocą, zarówno w pracach geodezyjnych, jak i wyłączeniowo-pomiarowych w tym okresie, było szerokie zastosowanie fotogrametrii, co pozwoliło na terminowe zakończenie definitywnego cyklu urządzania lasu.

Pierwsza rewizja okresowa urządzania lasu

Lata 1968-1978 to okres pierwszej rewizji definitywnego urządzania lasu. Prace rewizyjno-urządzeniowe poprzedziło przygotowanie w 1967 roku nowelizacji instrukcji z 1957 roku. Znowelizowana instrukcja ukazała się drukiem w roku 1971. Nowelizacja ta nie wprowadziła istotnych zmian technologicznych, zakładała natomiast, że plany urządzania lasu winny być opracowywane zgodnie z zasadami: wielkoobszarowości (opracowane będą równocześnie dla wszystkich nadleśnictw położonych w jednej dzielnicy przyrodniczo-leśnej), powszechności

(objęte będą wszystkie lasy w obszarze nadzorczym nadleśnictwa) i kompleksowości (w planach będą zawarte analizy: ekonomiczne i przyrodnicze produkcji leśnej, sposobu wykorzystania bazy surowcowej, potrzeb inwestycyjnych w zakresie infrastruktury lasów – budowa dróg, osad, zabudowy potoków, melioracje wodne oraz agrotechniczne itp.). Wprowadzenie tych zasad stanowiło istotny postęp w rozwoju urządzania w omawianym okresie.

Godne podkreślenia jest również, że począwszy od kwietnia 1977 roku zaczęto stopniowo wprowadzać pomiar zapasu drzewostanów sposobem Bitterlicha, jako przygotowanie do wdrożenia matematyczno-statystycznej metody inwentaryzacji. Oceniając dziś to przedsięwzięcie można uznać, że wniosło ono poważny element nowatorstwa i postępu do taksacji lasu. Ze względu na niezaprzeczalne zalety, takie jak: uzyskiwanie założonej dokładności wyników, możliwość wykorzystania do obliczeń techniki elektronicznej, zmniejszenie nakładu pracy i kosztów, sposób ten, mimo początkowego sceptycyzmu, permanentnie udoskonalany został powszechnie uznany i przyjęty w praktyce urzędzeniowej.

Na uwagę zasługuje także fakt, że w omawianym okresie służby urzędzeniowe znacznie rozszerzyły zakres swych usług również na lasy będące w administracji innych ministerstw oraz niestanowiących własności państwa. Podjęto też takie prace, jak szacowanie szkód przemysłowych, sporządzanie projektów zadrzewień, przygotowanie receptur gleboznawczo-nawożeniowych oraz opracowanie planów zagospodarowania lasów dla celów turystyczno-rekreacyjnych.

Drugi rewizyjny cykl urządzania lasu

Kolejny drugi rewizyjny cykl urządzania lasu zapoczątkowany został w 1979 roku. Realizowany był według ponownie znowelizowanej w tymże roku, a wydanej drukiem w 1980 roku, instrukcji urządzania lasu. O potrzebie zmian instrukcji z 1971 roku wypowiadał się szczegółowo na łamach Sylwana Smykała [1977], którego zdaniem należałoby poddać nowelizacji między innymi takie zagadnienia jak: obiekt urządzania lasu, kryteria wyodrębniania wyłączeń taksacyjnych, podział gospodarczy oraz kryteria ustalania i różnicowania wieku rębności. Znaczna część zasadnych uwag z tego zakresu znalazła swe odzwierciedlenie w znowelizowanej instrukcji.

Instrukcja ta zobowiązywała do inwentaryzowania zasobów drzewnych metodą matematyczno-statystyczną za pomocą losowo (schematycznie) rozlokowanych powierzchni relaskopowych lub powierzchni próbnych kołowych, a także do wykorzystania w szerokim zakresie elektronicznej techniki obliczeniowej do mechanicznego przetwarzania danych inwentaryzacyjnych, w skali obrębu, nadleśnictwa, okręgowego zarządu lasów czy kraju. Dzięki tym dwóm innowacjom nowa instrukcja urzeczywistniała światowe tendencje w zakresie doskonalenia metod inwentaryzacji zasobów drzewnych i zmiany w technologii prac urzędzeniowych.

Istotnym postępowaniem w kierunku obiektywizacji regulacji użytkowania rębnego w tym okresie było zharmonizowanie zasad podziału gospodarczego i wysokości użytkowania. Przyjęto, że głównym wyznacznikiem podziału gospodarczego są, zależnie od warunków siedliskowych i funkcji lasu, sposoby zagospodarowania, a podstawą regulacji wielkości użytkowania w gospodarstwie zrębowym, zróżnicowanie warunkami produkcji leśnej i rangą funkcji lasu, wieki rębności. Wyrazem tego zróżnicowania, w zależności od jakości technicznej drzewostanów, jest docelowa pierśnica. W gospodarstwach z innym niż zrębowy sposobem zagospodarowania użytkowanie rębne przyjęto określać w wysokości wynikającej z potrzeb odnowieniowo-pielęgnacyjnych młodego pokolenia lub utrwalania określonych funkcji lasu.

Znamienne jest również, że w trakcie trwania tego cyklu rewizyjnego został znacznie poszerzony o nowe przedsięwzięcia zakres zadań dla służb urzędzeniowych. Były nimi: wielkoobszarowa inwentaryzacja zdrowotnego i sanitarnego stanu lasu, nadzór autorski nad realizacją

planów urzędzeniowych, współdziałanie w organizacji i prowadzeniu monitoringu środowiska leśnego (biologicznego i technicznego) oraz inwentaryzacja szkód od zwierzyny w lasach.

Trzeci rewizyjny cykl urzędzenia lasu

Okres trzeciej rewizji urzędzenia lasu rozpoczął się w 1988 roku, według przepisów obowiązującej instrukcji. Przygotowywana wcześniej jej nowelizacja nie została doprowadzona do końca, gdyż uzależniała to wejście w życie ustawy o lasach i związanych z nią rozporządzeń wykonawczych. Pierwszy projekt znowelizowanej instrukcji ukazał się dopiero w 1993 roku, a ostateczna jej wersja, po zatwierdzeniu, została oddana do użytku służbowego w 1994 roku. Znalazła w niej odzwierciedlenie nowa Ustawa o lasach, która w sposób szczególny określiła rolę i zadania urzędzenia lasu. Stanowiła bowiem, że plan urzędzeniowy to podstawowy dokument gospodarki leśnej, opracowywany dla określonego obiektu z uwzględnieniem przyrodniczych i ekonomicznych warunków produkcji, a także celów i zasad gospodarki leśnej oraz sposobów ich realizacji, ustalonych dla każdego drzewostanu i urzędzonego obiektu z uwydatnieniem lasów ochronnych [Magnuski, Rybarski 1995].

Zarówno z Ustawy o lasach, jak i Rozporządzenia Ministra Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa w sprawie szczegółowych zasad sporządzania planów urzędzenia lasu, istotne dla kształtu nowelizowanej instrukcji były w szczególności zapisy dotyczące: określenia celów gospodarki leśnej, zasad i trybu uznawania lasów za ochronne oraz zasad prowadzenia w nich gospodarki leśnej, kryteria określania dla poszczególnych gatunków panujących, zgodnie z przyjętym celem produkcji, dojrzałości rębnej drzewostanów i regulacji użytkowania, wyznaczania maksymalnej wielkości pozyskiwania drewna w nadleśnictwie, która nie może przekraczać możliwości produkcyjnych lasów oraz przeznaczania do przebudowy drzewostanów, które nie zapewniają osiągnięcia określonych celów gospodarki leśnej zawartych w planie urzędzenia lasu.

Znowelizowana instrukcja urzędzenia lasu spełniała zatem wymogi nowego ustawodawstwa leśnego. Instrukcja w nowym ujęciu nakazuje, aby przed rozpoczęciem właściwych prac urzędzeniowych dokonać weryfikacji dokumentów katastralnych. Warunkuje to otrzymanie właściwego podziału lasów i pozostałych gruntów na grupy i rodzaje użytków oraz kategorie użytkowania. Nowością w zakresie inwentaryzacji lasu było rozszerzenie opisu młodego pokolenia o podsadzenia produkcyjne wprowadzone w celu wytworzenia w przyszłości dolnego piętra drzewostanu. Ponadto wprowadzono obowiązek podawania przy opisie drzewostanu strefy uszkodzenia. Opis drzewostanu powinien uwzględniać również ocenę zgodności jego składu gatunkowego z gospodarczym typem drzewostanu. Co tyczy się inwentaryzacji zasobów drzewnych w poszczególnych drzewostanach, to oprócz dotychczasowych sposobów, dopuszczono możliwość zastosowania do tego celu stratyfikacji drzewostanów, podając w tym zakresie szczegółową metodykę postępowania. Kolejną nowością było również wprowadzenie obowiązku określania, dla poszczególnych gatunków drzew biorących udział w składzie, rocznego bieżącego przyrostu miąższości jako cennego wskaźnika produktywności drzewostanów i kontroli ich produktywności, o znaczeniu i przydatności którego pisali w Sylwanii między innymi Szymkiewicz [1962], Gierliński [1970] oraz Magnuski i in. [1993].

Znowelizowana instrukcja nie przewidywała stosowanej dotychczas odrębnej nazwy dla cięć mających charakter zabiegów sanitarnych, nazywanych w dotychczasowej instrukcji cięciem sanitarnym, a po jej korekcie trzebieżą sanitarną. W nowym ujęciu takie zabiegi traktuje się, i słusznie, jako normalną trzebież.

Cenną i celową nowością w znowelizowanej instrukcji było to, że przewidywała ona sporządzanie kart ewidencji dla wszystkich wyłączeń gruntów leśnych i nieleśnych. Tego typu

dokumentacja jest najważniejszym źródłem danych o lesie, stanowiących istotny element systemu informacyjnego w Lasach Państwowych.

Kolejna nowość dotyczyła pewnych zmian w sposobach określania etatów użytkowania rębnego w gospodarstwie zrębowym. Odnosiły się one do odrębnego traktowania drzewostanów zagospodarowanych rębnią zupełną gniazdową, dla których etat według dojrzałości należało obliczać jak w gospodarstwie przerębnowo-zrębowym, gdzie w odpowiedni sposób uwzględnia się drzewostany w klasie odnowienia i w klasie do odnowienia.

Pewne zmiany przewidziano również w zestawieniach szczegółowych planów użytkowania głównego. Wykaz cięć użytków rębnych w ramach gospodarstw nie był zestawiony latami, a ponadto gdy miało się do czynienia z większymi powierzchniami drzewostanów, można było zestawiać je blokami działek zrębowych bez podziału na poszczególne działki. Cięcia planowane rębnią częściową powinno zestawiać się strefami (pasami lub smugami), numerowanymi kolejno w ramach ostępu i również bez przydziału na kolejne lata planu. Z kolei w wykazie cięć użytkowania przedrębnych, w ramach poszczególnych ich rodzajów, należało wyszczególnić jedynie powierzchnię manipulacyjną drzewostanów objętych tym zabiegiem. Natomiast miąższość podawało się tylko sumarycznie dla całego obrębu.

Znowelizowana instrukcja wprowadziła dużo więcej różnej rangi zmian, ale zasygnalizowane powyżej są znaczące dla oceny postępu i rozwoju urządzania lasu w omawianym okresie.

Nie można jednak pominąć też faktu, że w latach 1991-1993 notuje się pewne zahamowania rozwoju powojennego urządzania lasu. W czasie tym zaczęto lansować różne dziwne uwsteczniające ten rozwój koncepcje, tyjące się zarówno zakresu realizacji prac urzędniowych, jak i ich wykonawstwa. Były to częściowo zrealizowane propozycje, aby prace urzędniowe powierzyć specjalistycznym komórkom powołanym w ramach Regionalnych Dyrekcji Lasów Państwowych, a przecież to już było przerabiane w pierwszych latach po wojnie. Nastąpiło też, z uwagi na brak zleceń, zaniechanie wykonawstwa prac glebowo-siedliskowych, co spowodowało w wielu oddziałach BULiGL samolikwidację pracowni gleboznawczo-siedliskowych, których do dziś nie udało się odtworzyć.

Po tym kryzysie w kolejnych latach, w związku z wdrażaniem zasad polityki leśnej państwa, sytuacja zaczęła ulegać poprawie, czego wyrazem było rozpoczęcie prac nad aktualizacją podstawowych dokumentów wytyczających kierunki gospodarki leśnej, takich jak: zasady hodowlane, zasady pozyskiwania drewna, instrukcja ochrony lasu oraz zasady urządzania lasu na kolejny cykl urzędniowy. Jesienią 1996 roku główne kierunki zmian w tych dokumentach zostały pozytywnie zaopiniowane przez Radę Leśnictwa przy Ministrze Ochrony Środowiska Zasobów Naturalnych i Leśnictwa. Zmiany te wychodziły naprzeciw szeroko rozumianej ekologii lasu w celu zapewnienia trwale zrównoważonej gospodarki leśnej. W tym kontekście główne zadania dla urządzania lasu, to:

- objęcie pracami glebowo-siedliskowymi lub ich weryfikacją wszystkich nadleśnictw, w tym ustalenie sposobów degradacji siedlisk oraz warunków przebudowy drzewostanów niespełniających określonych dla nich celów;
- doskonalenie sposobów inwentaryzacji lasu, poprzez rozszerzenie zakresu wszystkich uzyskiwanych informacji o lesie, również drogą stosowania w szerszym zakresie teledetekcji, w tym w szczególności zdjęć lotniczych, a także wprowadzenie pomiarowo-szacunkowych metod ustalania przyrostu bieżącego drzewostanów, ale też zwiększenie praktycznej przydatności sposobów określania zasobów drzewnych, z możliwością równoczesnego zmniejszenia pracochłonności i kosztów prac z tym związanych;

- weryfikacja podziału gospodarczego dla stworzenia możliwości racjonalniejszej regulacji użytkowania oraz prawidłowego planowania hodowlanego, w tym również opracowanie zasad wyłącznie gospodarstwa przebudowy i sposobu regulacji w nim użytkowania rębnego;
- doskonalenie sposobów regulacji użytkowania rębnego i przedrębego, z możliwością wykorzystania do tego celu w znacznym zakresie bieżącego przyrostu miąższości drzewostanów;
- opracowanie zasad, w ujęciu sprzężeń zwrotnych, dotyczących planowania urządzeniowego w lasach i planowania przestrzennego na różnych poziomach terytorialności (lokalnym, regionalnym, krajowym).

Czwarty rewizyjny cykl urzędzenia lasu

Prace czwartej rewizji urzędzenia lasu zostały zapoczątkowane w 2003 roku i nadal trwają. Nie znalazły dotychczas bezpośredniego odzwierciedlenia w odrębnej publikacji Sylwana. Stąd informacje o tym okresie przygotowano na podstawie zapisów nowej Instrukcji urzędzenia lasu [2003, 2006]. Instrukcja ta została wprowadzona Zarządzeniem nr 43 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 18 kwietnia 2003 roku. Należy zaznaczyć, że instrukcja ta została przygotowana i wprowadzona w innym trybie niż dotychczasowe. Te bowiem opracowywane były w Instytucie Badawczym Leśnictwa na zlecenie właściwego ministerstwa i przez ministra aprobowane do praktycznego stosowania. Obecnie obowiązującą instrukcję na potrzeby Państwowego Gospodarstwa Leśnego opracowały osoby i zespoły powołane przez Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych, który również ją zatwierdził. Została ona wydana drukiem przez Centrum Informacyjne Lasów Państwowych w trzech częściach. Część pierwsza to instrukcja sporządzania planu urzędzenia lasu dla nadleśnictwa, część druga – instrukcja wyróżniania i kartowania siedlisk leśnych, część trzecia – zarządzenia i wytyczne dotyczące urzędzenia lasu. W 2006 roku wydano część czwartą – materiały uzupełniające do instrukcji urzędzenia lasu.

Generalnie nowa instrukcja wprowadza szereg zmian podyktowanych koniecznością uwzględnienia aktualnie obowiązujących aktów normatywnych z zakresu leśnictwa, ochrony przyrody i środowiska, planowania przestrzennego, ochrony przeciwpożarowej i innych, a także najnowszego dorobku naukowego i doświadczenia praktycznego z zakresu urzędzenia lasu.

Określone ważniejsze zmiany dotyczą: prac przygotowawczych, taksacji i inwentaryzacji zasobów drzewnych, podziału na gospodarstwa, opracowania map i materiałów kartograficznych, uwzględniania w planie urzędzenia lasu potrzeb z zakresu ochrony przyrody i kształtowania środowiska przyrodniczego oraz w mniejszym stopniu wieków rębności, regulacji użytkowania rębnego i przedrębego.

Odnosnie prac przygotowawczych uściśla się dotychczasowe sposoby postępowania obejmujące: weryfikację dokumentów ewidencyjnych, aktualizację dominujących funkcji lasu, prace siedliskowe. I tak przyjęto, że przed przystąpieniem do taksacji obowiązkiem nadleśniczego jest przekazanie wykonawcy prac urządzeniowych kopii dokumentów ewidencyjnych, to jest wypisu z rejestru gruntów i materiałów kartograficznych opracowanych zgodnie z przepisami o ewidencji gruntów. Chodzi przy tym głównie o to, aby przekazane materiały (najlepiej w formie cyfrowej) stwarzały możliwość opracowania map zgodnie z wymogami standardu leśnej mapy numerycznej. Ma to istotne znaczenie zarówno dla zapewnienia wysokiej jakości opracowywanych w trakcie prac urządzeniowych geometrycznych baz danych, a co za tym idzie i materiałów kartograficznych oraz usprawnienia i ułatwienia późniejszego

prowadzenia ewidencji gruntów w nadleśnictwie. Obowiązkiem wykonawcy planu urządzenia lasu jest weryfikacja otrzymanych materiałów ewidencyjnych. Stwierdzone ewentualnie rozbieżności powinny być zgłoszone nadleśniczemu, który przed odbiorem prac terenowych ma obowiązek podać wykonawcy prac urządzeniowych sposoby ich usunięcia.

Dla potrzeb planowania urządzeniowego lasy, w zależności od dominujących funkcji, dzieli się na: rezerwatowe, ochronne i gospodarcze. Instrukcja nakazuje sprawdzenie aktualności merytorycznej tego podziału w dotychczas obowiązującym operacie i w razie potrzeby wprowadzeni niezbędnych poprawek. W ramach tej aktualizacji nakłada się również obowiązek wyodrębniania stref uszkodzenia lasu i określenia wynikających stąd strat na przyroście. Jednak na obecnym etapie zaniechano realizacji tego zadania do czasu naukowej weryfikacji zasadności dotychczas stosowanych kryteriów wyodrębniania stref uszkodzeń przemysłowych i oceny strat bieżącego przyrostu miąższości drzewostanów. Zweryfikowane w tym względzie zasady mają być wprowadzone do praktycznego stosowania odrębnym zarządzeniem Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych.

Bardzo ważnym zadaniem w toku prac przygotowawczych jest odpowiednie uszczegółowienie danych siedliskowych, obejmujące: sklasyfikowanie gleb, wyróżnienie i kartowanie siedlisk leśnych oraz skonkretyzowanie wniosków stąd wynikających, a będących podstawą planowania hodowlanego, głównie w zakresie ustalania składów gatunkowych dla poszczególnych typów siedliskowych lasu. Jest to istotny problem wynikający ze znacznego zróżnicowania terminów wykonywania prac glebowo-siedliskowych, a tym samym również zasad i kryteriów typologiczno-siedliskowych, które ulegały zmianom. Chodzi więc o przeanalizowanie wcześniej opracowanych operatów glebowo-siedliskowych w celu określenia, czy istnieje potrzeba i możliwości zaktualizowania ich zgodnie z wymogami nowej Instrukcji wyróżniania i kartowania siedlisk, głównie w zakresie dostosowania do obowiązującej klasyfikacji gleb oraz określenie stanu siedliska, jak również ewentualnej weryfikacji składów gatunkowych drzewostanów w ramach wyróżnionych typów siedliskowych lasu. Należy zaznaczyć, że w nowej instrukcji poszerzono siatkę typów siedliskowych lasu dla terenów wyżynnych i podgórskich oraz górskich dolnoregłowych. Wprowadzono pojęcie „typ lasu” jako nową jednostkę siedliskowo-drzewostanową, umiejscowioną w ramach typu siedliskowego lasu między naturalnym zbiorowiskiem roślinnym a gospodarczym typem drzewostanu. Typ lasu uzewnętrznia ogólny cel hodowlany, wynikający z roli lasotwórczej gatunków drzew na danym siedlisku.

Oдноśnie taksacji wprowadzono w nowej instrukcji szereg różnych zmian. Dotychczas wilgotne i bagienne odmiany typów siedliskowych lasu na pogórzach oraz w reglu dolnym podniesiono do rangi pełnoprawnych typów siedliskowych lasu, np. bór mieszany wyżynny wilgotny, bór górski wilgotny. Uproszczono sposób opisu runa, gdzie nie wyróżnia się obecnie najliczniej występujących roślin, lecz podaje jedynie typ pokrywy, używając pojęć: naga, ściola, zielna, mszysta, mszysto-czernicowa, zadarniona, silnie zadarniona oraz silnie zachwaszczona. Przyjęto nowe kryteria wyróżniania wyłączeń taksacyjnych na gruntach leśnych, którymi są obecnie różnica w zwarciu i stopniu uszkodzenia drzewostanu. Zrezygnowano natomiast z używania do tego celu czynnika zadrzewienia.

W nowym ujęciu skład gatunkowy drzewostanu określany jest według udziału ilościowego lub powierzchniowego, a nie jak dotychczas miąższościowego. Zmieniona została definicja drzewostanu dwupiętrowego, która nie uwzględnia obecnie kryteriów wysokości i miąższości. Poprzednio w ramach cechy taksacyjnej budowa pionowa drzewostanu były między innymi drzewostany źle produkujące (negatywy). Obecnie nie ma takich pojęć.

Istotną rzeczą jest przyjęcie konieczności zachowania składu gatunkowego drzewostanu z siedliskiem, co wyraża się praktycznie zgodnością w danych warunkach z gospodarczym typem drzewostanu, określonym dla każdego drzewostanu jako hodowlany cel gospodarowania. Przy braku tej zgodności, w stopniu uniemożliwiającym realizację założonych celów gospodarki leśnej, drzewostan taki powinno kwalifikować się do przebudowy.

Instrukcja dopuszcza możliwość indywidualizowania dla poszczególnych typów siedliskowych lasu gospodarczego typu drzewostanu przez Komisję Techniczno-Gospodarczą. Chodzi o konkretne drzewostany, gdy zdrowy rozsądek wskazuje na uwzględnienie występujących mikrosiedlisk, stopnia uwilgotnienia i stanu siedliska, czy rzeczywistego składu gatunkowego drzewostanu.

Zgodnie z zapisami instrukcji w tym cyklu urządzenia lasu wprowadza się znaczące zmiany w sposobie inwentaryzacji zasobów drzewnych. Przyjęto stosowanie statystycznej metody reprezentacyjnej pomiaru zasobów drzewnych na losowo wybranych w obrębie leśnym kołowych powierzchniach próbnych, zastępując wykorzystywane dotychczas relaskopowe powierzchnie próbne Bitterlicha. Pomiarom objęto również drzewostany II klasy wieku, czego nigdy wcześniej metodą statystyczną nie robiono. Nowy sposób zapewnia przyjętą dokładność pomiaru miąższości drzewostanów w klasach i podklasach wieku z wykorzystaniem baz danych zawartych w Systemie Informatycznym Lasów Państwowych w Podsystemie LAS (SILP-LAS). Kołowe powierzchnie próbne dostarczają informacji pozwalających zastosowanie w SILP-LAS modeli wzrostu drzew i określenie struktury sortymentowej na podstawie rozkładu pierśnic.

W celu lepszej realizacji celów gospodarczych uznano za stosowne zharmonizowanie podziału gospodarczego z dominującymi funkcjami lasów i w zależności od nich przyjęcie elastycznych sposobów zagospodarowania. W takim rozumieniu przyjęto podział lasów na sześć, a nie jak dotychczas cztery gospodarstwa (jednostki regulacyjne). Nowy podział wyróżnia następujące gospodarstwa: specjalne (drzewostany pełniące funkcje specyficzne), lasów ochronnych, zrębowe w lasach gospodarczych, przerębowo-zrębowe w lasach gospodarczych, przerębowe w lasach gospodarczych oraz przebudowy w lasach ochronnych i gospodarczych. Gospodarstwo przebudowy jest nowością. Nigdy dotąd nie było w tym przedmiocie odrębnej jednostki regulacyjnej.

Co tyczy się wieku rębności, to zasady ich wyznaczania pozostały bez większych zmian. Wiek rębności dla głównych gatunków drzew w obrębach, wyznaczające przeciętny wiek osiągnięcia celu gospodarowania przyjmuje się dla sosny, świerka, jodły, dębu i buka, podobnie jak dotychczas, na podstawie wykazu zaakceptowanego przez ministra właściwego do spraw środowiska. Dla pozostałych gatunków ustala je Komisja Techniczno-Gospodarcza. Przeciętne wieki rębności służą w zasadzie na potrzeby regulacji użytkowania rębnego. Oprócz tego przyjęto określać wiek dojrzałości rębnej poszczególnych drzewostanów, wykorzystywany przy projektowaniu ich do użytkowania.

W regulacji użytkowania rębnego również nie dokonano większych zmian, a tylko określone uzupełnienia. Wprowadzono mianowicie konieczność weryfikacji etatu miąższościowego w lasach ochronnych, określonego potrzebami hodowlanymi, etatami według dojrzałości drzewostanów, dla uniknięcia oczywistych błędów. Natomiast nowe etaty to: etat według potrzeb przebudowy – określany w gospodarstwie przebudowy oraz etat według okresów uprzątnięcia – określany w gospodarstwach, w których występują drzewostany w klasie odnowienia i klasie do odnowienia.

Oдноśnie użytkowania przedrębego przyjęto, że szacunkowy etat cięć tego użytkowania w wymiarze miąższościowym ustala się łącznie dla całego obrębu – bez podziału na gospodar-

stwa, gatunki drzew, rodzaje cięć i klasy wieku – a jego wielkość nie może przekraczać 50% spodziewanego bieżącego przyrostu miąższości grubizny drzewostanów przedrębnych.

Znaczący postęp w omawianym cyklu urzędzeniowym należy odnotować w zakresie opracowywania map i materiałów kartograficznych. Wprowadzono wymóg sporządzania map gospodarczych i przeglądowych na bazie leśnej mapy numerycznej, opracowanej zgodnie ze standardem zawartym w Zarządzeniu nr 74 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 23 sierpnia 2001 roku w sprawie zdefiniowania standardu leśnej mapy numerycznej dla poziomu nadleśnictwa, z późniejszymi zmianami (tekst jednolity – część trzecia Instrukcji urządzania lasu [2003]). Rodzaje map sporządzanych według nowej technologii i ich skale pozostały bez zmian.

Istotnym jest również uwzględnienie obecnie w planach urzędzenia lasu potrzeb z zakresu ochrony przyrody i kształtowania środowiska przyrodniczego w lasach, możliwych do realizacji metodami gospodarki leśnej. Przyjęto, że służyć temu ma stanowiący część składową operatu, sporządzany program ochrony przyrody. Zgodnie z założeniami powinien on zawierać kompleksowy opis stanu przyrody oraz zadania z zakresu jej odnowy i metody realizacji, a także mapę sytuacyjno-przeładową walorów przyrodniczo-kulturowych.

Zakończenie

Scharakteryzowany, z konieczności stosunkowo syntetycznie, rozwój urządzania lasu w naszym kraju po drugiej wojnie światowej, uwydatnia wyraziście wzrost zakresu rzeczowego oraz postęp w doskonaleniu i technizacji prac tej specjalności leśnej. Godnym podkreślenia jest przy tym fakt, że lasy wszystkich kategorii własności mają obecnie ujednocioną, bogatą w treści merytoryczne dokumentację urzędzeniową, a używany za granicą termin polska szkoła urzędzeniowa znajduje pełne przełożenie praktyczne.

Literatura

- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (jednolity tekst: Dz.U. RP 1945 Nr 3, poz. 13).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 12 grudnia września 1944 r. o przyjęciu lasów na własność skarbu państwa (Dz.U. RP 1945 Nr 15, poz.82).
- Gierliński T. 1979. Metoda ustalania optymalnego wieku rębności drzewostanów mieszanych z wykorzystaniem tablic. Sylwan 2: 39-56.
- Instrukcja urządzania lasu. 2003. Cz. I, II, III. CILP, Warszawa.
- Instrukcja urządzania lasu. 2006. Cz. IV. CILP, Warszawa.
- Magnuski K. 1997a. Urządzanie lasu w Polsce po drugiej wojnie światowej. Sylwan 9: 77-88.
- Magnuski K. 1997b. Urządzanie lasu w Polsce po drugiej wojnie światowej. Sylwan 10: 35-49.
- Magnuski K., Jaszczak R., Rybarski W. 1993. Rozmiar cięć przedrębnych a przyrost miąższości drzewostanów. Sylwan 3: 67-72.
- Magnuski K., Rybarski W. 1995. Urządzanie lasu w nowym ustawodawstwie leśnym w Polsce. Sylwan 8: 67-71.
- Smykała J. 1977. Kierunki nowelizacji instrukcji urządzania lasu. Sylwan 1: 25-31.
- Smykała J. 1985. Rozwój urządzania lasu w 40-leciu Polski Ludowej. Sylwan 1: 1-10.
- Szempliński A. 1998. Problemy organizacyjne BULiGL w aspekcie zadań wynikających z polityki leśnej państwa. Sylwan 5: 15-22.
- Szymkiewicz B. 1962. Ustalenie etatu przy zastosowaniu bieżącego przyrostu miąższości w gospodarstwie zrębowym. Sylwan 1: 1-22.
- Urbaniak M. 1975. Urządzanie lasu w Polsce ludowej (1944-1974). Sylwan 1: 23-32.
- Zabiński B. 1975. Urządzanie lasu i jego rola w gospodarce leśnej w okresie 30-lecia Polski Ludowej. Sylwan 5: 52-59.

SUMMARY

Forest management in Poland after the Second World War in the light of source publications from „Sylvan” journal

Part I. Periods of the forest management development

The study presents the development of forest management in successive cycles after the Second World War. The situation of Polish forestry after the war was exceptionally difficult. Forests were destroyed following widespread war operations as well as the overexploitation by the occupying forces, ownership changes resulting from the change of the state boundaries, lack of forest management plans for the majority of forest areas while those which existed were outdated and shortage of highly qualified specialists in the field of forest management.

Despite the above-mentioned difficulties, temporary inventory was carried out in 1945 and a rough table of stand age classes was elaborated allowing to establish prescribed cuts for the entire country for the next few years. In addition, the collected materials were used to assess the damages to Polish forests which were later presented by the state organs at the international conference in Potsdam.

From 1946 onwards, management work was conducted in ordinary cycles starting with the provisional forest management plan (1946-1955), through definite forest management plan (1956-1967), second, third and fourth revision forest management cycle. The latest one began in 2003 and still lasts. In the course of the consecutive cycles, both the object and scope of management work was expanded as well as the technique and technologies were improved. The presented study focuses on the most important elements of development and progress in this area. It should be stressed that at present, forests of all ownership categories in our country can boast rich forest management documentation.